

GESCHIEDENIS VAN VESSEM

door

Peter Norbertus Panken te Bergeik

1899

Ingeleid en bezorgd door

Johan Biemans

Met Panken terug naar Vessem

Deze Geschiedenis van Vessem is een van de manuscripten uit de nalatenschap van (school)-meester Peter Norbertus Panken (1819-1904) die niet eerder werden gepubliceerd. Men kan zich afvragen of dat misschien ook niet zijn bedoeling is geweest. Of eerder, is hij niet oud genoeg geworden om zijn ongeveer 20 dorpsgeschiedenissen in de Kempen af te ronden.

Deze geschiedenis geeft op zichzelf al een beeld van hoe geschiedschrijving in de tijd van Panken plaatsvond. De meester heeft zich wellicht gespiegeld aan Th. Ign. Welvaarts, prior van de Postelse abdij die o.a. de *Geschiedenis van Bladel en Netersel* te boek stelde.

Speurend in zijn eigen Dagboeken¹, ingeleid en bezorgd door Dr. Peter Meurkens, tref ik daar in het Topografisch Register van de zes delen 40 keer de naam Vessem aan. Ongetwijfeld zal Panken in zijn lange leven dikwijls in Vessem geweest zijn, zonder dat hij er iets over in zijn dagboek noteerde.

Uit de 40 vermeldingen maakte ik een selectie van 25, tussen de jaren 1841 en 1900. Het voegt niets wezenlijks toe aan zijn geschiedenis van Vessem, maar laat wel zien met wie hij contact had en ook bij welke gelegenheden. De verwijzingen naar zijn Dagboek vindt u bij de voetnoten.

Kijk nu eerst maar even mee wat Panken ons over zijn bezoek aan Vessem weet te vertellen.

1841

Maandag 27 December, zijnde den 3den Kerstdag, ging ik naar het dorpje Vessem. Reeds om 6 ure des morgens, was ik met mijn Broer en Neef op weg. Hoewel zeer dikwijls in Vessem geweest zijnde, kwam ik echter dien dag voor het eerst in deszelfs kerk.²

1843

Zondag 14de [mei] een uitstapje naar Vessem doende, woonde ik te Eersel de eerste Mis, te Vessem de laatste en het Lof bij.³

1. De Dagboeken van P.N. Panken 1819-1904, Memorieboek van een Brabantse schoolmeester, zes delen 1993-1998, Kempen Uitgevers Eindhoven.

2. Dagboek p. 80.

3. Idem p. 120.

1845

Donderdag 4 September te Vessem zijnde, beschouwde ik daar in de kerk de eerste maal de Statiën des H. Kruiswegs, welke er ten tijde dat er de Ew. paters Redemptoristen in de maand Junij l.l. eene Missie gegeven hadden, zijn opgericht. Ik maakte ook eenige aantekeningen wegens den ouden fraaijen doopvont, bij den ingang der kerk-deur staande, die men voor wijwatersvat bezigt. Van buiten is de zelve van eenige hoofden voorzien. Op eenen Zondag in de maand Mei '46 viel er een stil af, ten tijde der Hoogmis, hetwelk door deszelfs zwaarte eenen harden schok gaf. Men kan evenwel bemerken, dat hij vroeger in 3 stukken is geweest. Dergelijke doopvonten zijn thans nog – in plaats van wijwatersvaten – in de volgende kerken dezer omstreken aanwezig; Middelbeers, Diessen, Vessem, Casteren, Lagemieerde, Veldhoven, Leende, Gestel, enz. Zij zijn allen van zerk-steen. Hierna klom ik eens in den toren tot aan deszelfs klokken, welke van den jare 1726 dagteekenen. Van Vessem stapte ik naar Hoogeloon.⁴

1846

Zondag 12 Julij deed ik eene wandeling – met eenen vriend uit Duizel – naar Vessem en Hoogeloon, in welk laatste dorp wij den hoogdienst hadden bijgewoond.⁵

1846

In de vacantie van 46, namelijk Dingsdag 15 September te Vessem zijnde, en aldaar voor den eersten keer het zoogenoemde Mirakelkultje, hetwelk immer water houdt, in oogenschouw genomen hebbende, naar den bewusten heuvel, welken ik voor een grafbergje hield. Hetzelve ligt 10 min. noordwestwaarts den toren of kerk van Hoogeloon, weinige passen ter linkerzijde den dijk of weg van dat dorp naar Westelbeers: het wordt de Zwartberg geheeten.⁶

1857

Den 28sten [april], een buitengemeen heete dag, verliet ik al vroeg mijne woning, om het St. Jansfeest te Oerle – aldaar voor mij de eerste maal – bij te wonen. Ik was er in de Hoogmis met sermoen tegenwoordig en wandelde des middags naar Vessem, waar ik, na wat bekoeld te zijn, tot tegen den avond bij den Burgemeester en Ew. Pastoor doorbragt, wandelde toen nog over Eersel en Duizel tot Bergeik.⁷

4. Idem p. 200/201.

5. Idem p. 218.

6. Idem p. 187/188.

7. Idem p. 352.

1859

Toen ik mij Zondag 24 derzelfde maand [oktober] te Vessem bevond, waar ik mij met P.J. Smolders des ochtends had heen begeven en wij de Hoogmis hadden bijgewoond, bezocht ik na het eindigen derzelve den Ew. Hr. pastoor J. Steijvers, die, om zijnen ziekelijken toestand, sinds verscheidene jaren, eenen assistent bij hem heeft inwonen en mij te kennen gaf eene zekere Mis, welke hij, uit hoofde van zijn gebrekkelijk gezigt door den Aartsbisschop gemachtigd is, bestendig te mogen lezen, in buitengewoon groote lettersoort te willen overschrijven, hetgeen ik op mij nam, belovende dezelve, doch niet voor den laatsten Zondag van November, persoonlijk aan ZEw. ter hand te stellen.

Na voor dit werk papier van buitengewoon groot formaat ontvangen te hebben zette ik mij Dingsdag 8 November tusschen de schooltijden aan den arbeid, waarmede ik dagelijks op dezelfde wijze voortging, doch daar ik dus hiermede nog geen 2 uren daags kon bezig zijn, aangezien dit des avonds niet goedschiks kan plaats hebben, vereischte zulks den tijd tot Zondag door mij bepaald, hebbende op 3 invallende Zaturdagen er telkens verscheidene uren aan gearbeid. Er waren 9 ½ vellen van gemelde grootte nodig. Reeds voor den hoogdienst, welke de Ew. Hr. pastoor celebreerde, overreikte ik hem dezelve, waarover hij zeer tevreden en hoogst dankbaar was. Ik gebruikte de koffie op de pastorij, waarna ik mij met den Ew. Hr. pastoor ter kerk begaf. Na de dienst bezocht ik een paar herbergen en burgers en dineerde bij den Ew, pastoor, bij wien ik des namiddags, met mijn halfbroer Frans, die mij vergezelde doch bij zijn oom aldaar verkoos te dineren, nog een glas wijn gebruikte. In den vroegen avond bevonden wij ons te Bergeik, waar ik reeds des ochtends vóór den dageraad was aangekomen. Omtrent een jaar hierna stierf de Eerw. pastoor te Vessem. De mis door mij in groote letters gemaakt werd door Zijn Ew. broer pastoor te Helvoirt medegenomen en later door den Ew. pastoor te Vught na zijn aftreden, in Gemert wonende, gebruikt.⁸

1865

Te Vessem bezocht ik o.a. den Eerw. Hr. Meulendijk, oud Kapelaan van Luiksgestel (met *f* 242 gepensioneerd) sinds 1866 in eerstgenoemde Gemeente [Vessem] in den kost.⁹

1870

Te Wintelre [maart] kwam ik deze reis de vijfde maal: de laatste keer was

8. Idem 396/397.

9. Idem 542.

reeds vele jaren geleden. Sedert dien tijd is er eene nieuwe pastorie, welke een fraai gebouw met netten tuin is, alsmede eenen sierlijken toren, waarop 4 wijzers en een uurwerk, gebouwd. [...] Langs den meerendeels met dennen beplanten weg gingen wij naar Vessem, bezochten er de Notaris, het raadhuis en den Eerw. Heer Meulendijk, laatstelijk Kapelaan te Luiksgestel. Terwijl ik met den koster mij in den toren bevond, liet mijn vriend de Eerw. Heer pastoor Bussing verzoeken ter pastorie te komen, waar ik, volgens onze afspraak, mijn reismakker vond. De vriendelijke herder ging met ons in zijn' fraaijen tuin met beelden en langen berceau, nadat hij ons eene oude, echte, kostelijke ciborie uit de 13^e eeuw, thans hersteld, een' gothischen kelk, een missaal van veel waarde en eene menigte gouden, zilveren en andere munten, waaronder er van verscheidene Romeinsche keizers, had getoond.

Hierna liet ZE. ons de toonen van het nieuw orgel in de kerk hooren, hetgeen daarvan een sieraad uitmaakt en het welluidendste is van al diegene, welke na rato van den prijs, omstreeks dezen tijd voor de meierij of daaromtrent, vervaardigd zijn – Het is in 1869 ingeplaatst en kost *f* 3500. Bij de kerk van Vessem namen wij van den Eerw. Heer Pastoor afscheid en sloegen den weg naar Hoogeloon in.¹⁰

1874

Op eerstgenoemde dag [17 mei?] ten 3 ure des ochtends opgestaan, ging ik 1 uur later op weg, ontbeet te Duizel en nuttigde weder een en ander te Vessem, van waar ik tot mijn groot genoegen, door mijnen geachten Vriend den WelEd. geleerden Heer A. Cools, Geneesheer enz. aldaar, tot Oostelbeers en voorts tot Middelbeers mogt vergezeld worden. Zie over hem p. 893: Den 2 Januarij 1873 meende ik te Eersel afscheid te nemen van den Weled. Heer A. Cools, med. docter enz. aldaar doch trof hem niet thuis. Wegens betere belooning vertrok hij in den loop dier maand, in die betrekking naar Oostkapelle, provincie Zeeland. [In Oct. van hetzelfde jaar vestigde hij zich als zoodanig te Vessem].¹¹

1876

Vrijdag ochtend 15 September ging ik naar Hoogeloon, met het oogmerk er op 't Raadhuis het onderzoek in de oude archieven voort te zetten. [...] Toen ik 20 dezer in gezelschap van M. Schippers, tot hiertoe hulponderwijzer te Bergeik, doch die zich 2 October in de orde der Jesuïten begeeft, door Steensel en Knegsel een reisje naar Vessem deed. Wij meenden er mijn onderzoek in de archieven te voltooien, doch dewijl hiertoe de gelegenheid

10. Idem 773/774.

11. Idem 974.

toevallig ontbrak, bezochten wij er onze vrienden, de kerk, de klokken enz.¹²

1877

Den 25 [mei] kwam ik des voormiddags 9 ure te Hoogeloon en na er den Eerw. Hr. Pastoor en zijn' tuin bezocht te hebben, arbeide ik, met slechts 5 minuten tusschenpoozing, van 10 ure, tot begin den avond, in het verledene jaar door mij begonnen onderzoek van het plaatselijk archief op het raadhuis aanwezig, zoodat het op de torenklok 8 ure sloeg, toen ik dit gebouw verliet. In deze tien uren van aanhoudende werkzaamheid doorbladerde ik geheel of gedeeltelijk de aanwezige ingebondene Dorpsrekeningen van Hoogeloon, Hapert en Casteren, welëer eene Dingbank. Deze Registers loopen van het jaar 1739 tot in het begin dezer eeuw en als overal, van ieder dorp afzonderlijk. Met potlood maakte ik vele aantekeningen van deze plaatsen. Ook nam ik vluchtige inzage der oude Resolutiën en Armrekeningen en uittreksels. Ten 11 ure bevond ik mij te huis en had, bij eenigen omweg, dien dag 6 uren te voet afgelegd; den 7 Juni ongeveer 7 uren, wegens dezelfde bezigheden te Vessem verrigt.¹³

Nadat ik 7 dezer op het raadhuis te Vessem van 9 tot 7 ure het oude archief had doorzien, verhaalde mij Dr. A. Cools, dat hij van zijn' zwager Fr. Panken was terug gekeerd, die sinds Maandag avond ziek was en ik huiswaarts keerende, hem zoude bezoeken. Des avonds bij hem komende vertelde hij mij zijn' toestand en Maandag middag bragt de post eene briefkaart, door zijn' broeder de notaris te Son – 's nachts 2 ure te Duizel geschreven – vermeldende de dood van Frans ten 12 ure. Den volgenden dag ontving ik een' doelmatigen brief, namens zijne weduwe, tevens op de uitvaart verzoekende.¹⁴

1878

Den 14 Februari heeft mijn' Vriend, de WelEd. Heer dr. A. Cools, sinds eenige jaren te Vessem woonachtig, zich met zijn gezin weder in zijne geboorteplaats Eersel gevestigd. Op dien dag hadden velen aldaar eene vlag aan hunne woning uitgestoken: ook zag men er andere versieringen.¹⁵

1882

Om 8 ure des voormiddags [10 oktober] verlieten we Asten en bezochten te

12. Idem 1051/52.

13. Idem 1070.

14. Idem 1076.

15. Idem 1102.

Lijssel den welEerw. Heer Fr. Bussing, geboren te Bergeik, van 1860 tot 1871 pastoor te Vessem en sinds te Lijssel. Na zijn vertrek uit Vessem had ik ZijnEw. niet meer gezien. Bij het betrachten zijner meubelen bemerkte ik weder zijn schoon portret, waarbij de toren en kerk van Vessem zijn afgebeeld: laatstgenoemd oud gebouw is in 1881 afgebroken.¹⁶

1883

De te Vessem het vorige jaar nieuw gebouwde kerk is 16 [juli] door Monseigneur Godschalk plechtig gewijd. Er prijkten 7 groene eerebogen op verschillende plaatsen van het dorp en overal nationale vlaggen. Dit kerkje is zeer fraaij en gelijkt in miniatuur de St. Janskerk te 's Bosch.¹⁷

p.1414

Den 18 [october] bezocht ik met Fr. Schellens des namiddags, door Duizel, Vessem. Aanstonds aanschouwden we er de fraaije nieuwe kerk, wat hoofdzakelijk mijn doel was. Ook zijn er, sinds mijn laatste bezoek, 2 kunstwegen en eene sigarenfabriek daargesteld. Na o.a. er mijn' vriend de notaris Hordijk een bezoek gebracht te hebben, vertrokken we er ten 5 u., om over Knechsel enz. huiswaarts te keeren.¹⁸

1888

Daags te voren [25 oktober] geschiedde de luisterrijke installatie van den nieuw benoemden Burgemeester Visschers te Vessem, die aldaar tot hertoe Hoofdonderwijzer was. Genoemd feest had denzelfden dag plaats waarop de vorige Burgemeester de bekwame, brave, minzame heer Tasset, kortelings op zijn verzoek, wegens ongesteldheid ontslagen, in den ouderdom van 63 jaren overleed. Van zijne jeugd met hem bekend, behoorde ik onder zijne vrienden. (Meerijsche Courant van 27).¹⁹

1889

Schier geheel alleen deed ik eene voetreis, waaraan ik drie dagen besteedde en van welke ik alle bijzonderheden melden zal. Ten 4 ure opgestaan vertrok ik eerst ten half 6 ure, omdat inmiddels eene regenbui ontstond. Het was Dinsdag 9 Juli. Ik toefde van 7 toy 9 ure te Duizel en van h. 11 tot h. 12 te Vessem, waar ik o.a. de openstaande kerk had bezichtigd. De eerste maal volgde ik nu den kunstweg tot Middelbeers, waar ik o.a. de openstaande kerk

16. Idem 1341/42.

17. Idem 1374.

18. Idem 1414.

19. Idem 1725.

had bezichtigd.²⁰

Op alle dorpen, vooral van Vessem tot Eindhoven door mij bereisd, ontwaarde ik ontbladering, meestal aan kanadaboomen door de rupsen.²¹

1890

17 Januarij las ik in De Tijd, dat de zeer Eerw. hr. P.J. Tasset, pastoor te Didam bij Zevenaar den 15 's nachts de laatste sacramenten waren toegediend. Hij is te Vessem geboren en vroeger met mij bekend en bevriend.²²

1891

Dien avond [] is over eene groot streek dorpen bij onweder veel verhageld. Eenige noordwestelijke gehuchten van Bergeik, als de Berkten enz. leden schade. Men vond doode patrijzen enz. Te Eersel meer dan 7 en te Steensel 3 patrijzen, ook hazen, konijnen enz. Een landbouwer te Duizel raapte 's anderendaags 31 patrijzen, 1 haas en 1 konijn. Het dak der kerk te Vessem onderging aanzienlijke schade.²³

1892

Op ruim 80-jarigen leeftijd heeft mijn braven, bekwame, alom geachte vriend de heer P. Hordijk Notaris te Vessem den 1 December dit ambt, hetwelk hij van 1858 bekleedde, nedergelegd. In dit jaar overleed zijn broeder die hij opvolgde. Beide waren beurtelings in die gemeente ook Burgemeester en tevens Secretaris. Genoemde ambten had er hun Vader eveneens bekleed. Te Vessem is de familie Hordijk reeds ruim 125 jaren gevestigd en leverde aan Kerk en Staat deugdelijke mannen op elk gebied. Deze door mij nagenoeg 60 jaren gekende familie bezit aller vertrouwen.²⁴

1893

Onder menigvuldige branden vernam ik ook den afbrand van den in 1837 gebouwden graanmolen te Vessem, behoorende aan P. Peeters. Naar het schijnt ontstond de brand in den schoorsteen van den oliemolen den 14 dezer. De molenaar verloor daarbij alle zijne granen en bekwam brandwonden aan de handen. Ook lijdt hij groote schade daar de molen slechts aan *f* 4000 verzekerd is. De brand had 15 [juni] des namiddags plaats.²⁵

20. Idem 1791.

21. Idem 1798.

22. Idem 1857.

23. Idem 1975.

24. Idem 2094.

25. Idem 2132.

1895

Dood van P. Hordijk. Op deze dag [22 oktober] overleed de zeer deugdzame, alom beminde oud-Notaris P. Hordijk, die ik van 1833 kende en ongeveer gedurende eene halve eeuw als vriend waardeerde. In 1811 aldaar geboren heeft hij nimmer in een ander dorp gewoond. Hij had het met de omgeving lief. Zie zijne levensschets in de Meierijsche Courant 30 id. [Oct.].²⁶

1900

C.1422

Uit verscheidene gemeenten in Noord-Brabant vindt men de opbrengst voor Eersel, Luiksgestel, Bergeik, Vessem, Oostelbeers, Duizel en Oerle, die door den hagelslag op 13 Juni l.l. in meerdere of mindere mate zijn geteisterd. De collecte geschiedde op uitnoodiging van den commissaris der koningin.²⁷

Johan Biemans, april 2024

26. Idem 2271.

27. Compendium Dagboek 1422.

Inhoud

Met Panken terug naar Vessem	I
I. Ligging. Gehuchten. Naamsafleiding. Grondgesteldheid. Bestaansmiddelen. Graanmolen. Huizen. Bevolking.	2
II. Raadhuis. Dingbank. Schoutambt. Gemeente.	5
III. Heide en Vroente. Grenspalen. Oppervlakte der Gemeente. Onveiligheid en Moorden in de heide.	7
IV. Moeiëlijkheid omtrent het Ingebod.	9
V. Gilde van het H. Sacrament, ook van den H. Lambertus genaamd.	10
VI. Parochiekerk. Toren. Pastoorswoning. Kerkhof. Luiklokken. Eene schuurkerk onder de godsdienstverdrukking.	12
VII. Lijst der Pastoors met bijzonderheden.	18
VIII. Lotgevallen en Bijzonderheden niet in de andere Hoofdstukken behandeld.	19
IX. Gereformeerde Gemeente.	22
X. Priesters alhier geboren.	24
XI. Eenige zeldzame of merkwaardige benamingen.	25
XII. Graanmolens.	26

I. Ligging. Gehuchten. Naamsafleiding. Grondgesteldheid. Bestaansmiddelen. Graanmolen. Huizen. Bevolking.

Vessem is 3 uren van Eindhoven en 2 uren van Oirschot gelegen. De gehuchten worden genoemd het Voordenëind, Maaskant, Donk, Heike, Meerven.

Het Meerven, het meest noordelijk gelegen gehucht bevat vijf boerderijen, waarvan de eigenaars steeds tot den welgestelden boerenstand behoorden. Ten noorden van dit gehucht strekte zich vroeger een groot ven uit tot aan den watergraanmolen van Oostelbeers. Sedert eenige jaren is dit uitgestrekte ven in vruchtbaar weiland herschapen. Els en populier die er mede welig tieren maken, op een afstand gezien, het tot eene liefelijke oase in de dorre heide. Dit gehucht wordt wegens de vruchtbaarheid des bodems als het beste van het dorp beschouwd.

Eene zekere afleiding of beteekenis van plaatsen is dikwerf moeielijk. De oudheid- en geschiedkundige G. van Loon schrijft: *“De hedendaagsche plaatsen werden oudtijds met andere en thans bijna geheel onbekend zijnde namen genoemd¹.”*

Vessem beduidt mogelijk de woning, de heim van Vaas of Faas (Servaas, of Bonifacius, eigenaam). Het kan ook Vest-hem, dat is een vest of sloot bij het heim, waardoor men zoowel heiligdom als woning verstaat, beteekenen. In dit geval heeft een vest het heim of de geheiligde plaats omgeven.

De Maaskant of het Maaskantje heeft met de ver verwijderde rivier de Maas geen verband. Maas is in de Bretonsche taal eene vlakke, soms eene weide. Mosa is moeras. Het is almede zoowel een vóór- als familienaam. In 1245 wordt land te Vessem genoemd.

Het gehucht **Heike** ligt ongeveer 10 minuten noordwaarts de dorpskom en is met deze de schoonste streek van Vessem. Op het Heike, veeltijds 15 huizen en 100 bewoners tellende, is de school met onderwijzerswoning en andere fraaie woonhuizen gelegen. Tot het laatst der 18^e eeuw huurden de katholieken eene dezer tot bewoning van de pastoors der parochie.

Over het grootste gedeelte is de grond te Vessem zandig en droog. Langs de beek de Aa, welke door Vessem stroomt liggen goede weilanden, waarin veel hooi gewonnen wordt. Ter oostzijde van 't dorp ziet men vele heuvelen en zandduinen. Vessem bezit uitgestrekte heidevelden met talrijke vennen en

eene zich tot Oostelbeers uitstreckende vroent, het *Molenbroek* geheeten, hetwelk den ingezetenen van ouds niet alleen brandstof maar ook veelvuldige weide voor hun vee heeft verschafft.

De heiden rond Vessem en van sommige andere plaatsen dezer streek zijn tot den groei van velerlei boomsoorten geschikt en kunnen ook op sommige plaatsen tot bouw- en weilanden vruchtbaar gemaakt worden. De inwoners der ongelukkige Meierij, door veelvuldige oorlogen in de uiterste armoede gedompeld, hebben, zelfs jaren na den noodlottigen vrede in 1648 gesloten, geen of althans weinige gronden ingegraven. In vele plaatsen groeit de mast weelderig; echter behoort hiertoe, soms eene doorgraving van harden ondergrond vooraf te gaan.

Het bestaan vonden de ingezetenen van zeer oude tijden meerendeels in den landbouw, welke er zelfs op uitmuntende en voordeelige wijze, boven vele andere dorpen dezer streek, uitgeoefend is geworden.

Een historieschrijver der 17^e eeuw² zegt van Vessem: *“Is oock altijdts een welvarent Dorp gheweest, daer vele Schaep-koopers plachten te wonen, ende andere welvarende inwoonders, die het Dorp van alle extraordinare lasten in die oude sware tijden meest vrij gehouden hebben, ende daer meest alle de Dorpen Hoeven hebben, die den Geestelijcken Godshuysen ende Vreemden toecomen, daer en is hier niet een Hoeff, maer is hier alles vrij huysluyden landt, dat den Ingesetenen, of die daer van ghesprooten waeren, oock meest plachte toe te comen.”*

Was de schapenteelt hier reeds in het midden der 17^e eeuw verminderd, zoo was dit nog meer in het laatst der achttiende. Dit getuigt ook de *“Tegenwoordige Staat der Vereen. Ned. Amsterdam 1740. Dl. II, bl. 87.”*

S. van de Graaff³ (4) meldt deswegens: *“dat het dorp Vessem voormaals zeer bloeiend was, alleen door den handel in schapen, zelfs zoo, dat de Landlieden aldaar hunne huizen en akkers niet als op vele andere plaatsen der Meierij in huur maar in eigendom hadden en dat dit dorpje thans, nu er zoo vele schapen niet meer geweid worden, ofschoon de gelegenheid dezelfde is, gansch niet onder de welvarendste Dorpen van dit Departement kan geteld worden.”* Sinds verscheidene jaren is hier, als elders het aantal schaapskudden weder aanmerkelijk kleiner geworden.

Tot voor eenige jaren verdienden verscheidene ingezetenen hun onderhoud met linnen weven. Van de vroeger bestaan hebbende bierbrouwerijen wordt er nog eene aangetroffen. Wegens de gehechtheid aan den geboortegrond

plachten de bewoners der Meierij, op verre na hunne landstreek niet zoo veelvuldig te verlaten, dan in sommige andere oorden. In den laatsten tijd vertrokken ook hier nu en dan eenige gezinnen, bij achteruitgang van den boerenstand, naar- of bij steden.

“De verhuizing der landbouwende klas” zegt de Noordbrabanter van 10 Juli 1892 met grond *“naar de steden is een ongeluk voor het land. Veel pachters, ontmoedigd door de prijsverlaging der landbouwproducten, realiseren hun klein kapitaal en trekken stadwaarts; na den militairen dienst zoeken hunne zonen de minste postjes bij voorkeur boven den landbouwstand.”* Op 21 April 1526 telde men hier 82 bewoonde en 2 onbewoonde huizen. In vergelijking met vele andere dorpjes in de nabijheid bezat Vessem reeds lang goede huizen.

II. Raadhuis. Dingbank. Schoutambt. Gemeente.

Waarschijnlijk bestond hier tot 1774 geen afzonderlijk gebouw tot raadhuis bestemd en werden de dorpsvergaderingen voorheen in eene geschikte kamer gehouden en de archieven grootendeels bewaard. Tijdens de reformatie bezigde men geruimen tijd de consistorie der toen hervormde kerk als raadhuis. Een post in de dorpsrekening van 1760 luidt: *“De consistorie heeft voor dezen tot raadkamer gediend; de kom met oude charters en papieren is daar ter plaatse nog berustende.”*

Op 1705 komt in de rekening 40 gl. 18 st. vóór, aldaar gespecificeerd. Ze waren ten opzichte der “Oude Banken.” Er wordt ook van een gecommiteerde van de “Oude Bank” gemeld. Regenten van Oerle worden mondeling door die van Vessem verzocht, in hunne oude papieren te onderzoeken, om bewijs enz. dewijl de “Bank van Vessem. Oerle en Zeelst in oude tijden (zoo men zegt) één Bank is geweest. Die exempt (bevrijd of uitgezonderd) zou geweest zijn van den houtschat.” Wegens deze belasting meldt de rekening in 1765: “Aan een rekwest betaald aan de Heeren Raad van Staten wegens Veldhoven, Zeelst, Blaarthem, Vessem, Wintelre en Knechsel, in het jaar 1761 gedaan, tot verkrijging van ’t Oud Privilegie van den Houtschat van de oude Bank van Oerle in den jare 1505 verleend.”

23 Maart 1774 is het bouwen van een raadhuis publiek besteed. Men was voornemens het te plaatsen op den Heiligen Geest, een perceel grond aan den algemeenen Arme toekomende en hierom alzoo geheeten. Mocht deze plek tot oprichting van het raadhuis niet doelmatig geoordeeld worden, dan zoude men het tegen den grond daarvan bouwen, die de gemeente toebehoort. Tegen deze bouwterreinen bestonden echter “zwarigheden, aanmerkelijk kostbaar voor de gemeente”, waarom Jan Vissers edelmoedig 2 geschikte plaatsen ter keuze der Regenten aanbood en in hunne vergadering 17 Juni 1774 den Dries, genaamd Bartels Bocht, gekozen werd. Dit terrein ligt in de dorpskom. Het raadhuis staat met het front naar het noorden. Dit oude raadhuis, dat niet meer aan de eischen des tijds voldeed, heeft voor weinige jaren (1898) eene andere bestemming gekregen. In het midden des dorps prijkt thans, ter plaatse waar twee wegen kruisen, een sierlijk gemeentehuis met het front naar het zuiden.

Tot omstreeks 1800 maakte Vessem, Wintelre en Knechsel eene rechtbank, gewoonlijk dingbank genoemd uit. Vessem, het voornaamste dezer drie dorpen, had 3, Knechsel en Wintelre elk 2 schepenen. Oudtijds behoorden deze drie dorpen onder de Bank van Oers of Oerle, eene vermaarde Vrijheid en het hoofd van het gewezen kwartier Kempenland. Na de opheffing der

eeuwen bestaan hebbende dingbanken werd Vessem met Wintelre en Knechsel een Schoutambt en in 1814 eene burgerlijke gemeente. Tot voor eenige jaren bleef Vessem van kunstwegen verstoken. Thans kan het zich in verscheidene verheugen.

III. Heide en Vroente. Grenspalen. Oppervlakte der Gemeente. Onveiligheid en Moorden in de heide.

Ten jare 1292 verkregen de inwoners van Vessem en Wintelre hunne gemeente.⁴ 10 februari 1628 vergunt de rekenkamer van Brabant... Aan de “regeerders en de gemeyne ingezetenen der vrijheit ende oude dinghbanck van Oerle”, namelijk Oerle, Vessem en Wintelre met het onder Hoogeloon gelegen gehucht hoog Casteren om het moer “het rouwen” uit te baggeren “om in turf bekeert te worden.”

In 1325 draagt hertog Jan aan de ingezetenen van Vessem, Knechsel, Wintelre, Santoerle en Hoogcasteren de heide en vroente over. Waar geen sloot, beek of boom de grens of scheiding der beiden aanduidde, vond men van alouden tijd een keisteen of een ander teeken. Van tijd tot tijd werden deze palen door regenten der betrokken dorpen onderzocht, wat men “begaan of opgaan” noemde. Hierbij hielden de omgangers soms eene feestpartij en deelden aan eenige medeloopende jongens snoeperij, doch ook wel oorvegen uit, omdat de bijwoning en bevinding hun bestendig mocht geheugen. Dit laatste gebruik is reeds eenigen tijd verouderd en wordt niet meer toegepast.

Het gemeentearchief meldt op 't jaar 1743, dat na verloop van ettelijke jaren door regenten van Vessem, Wintelre, Knechsel, Oerle en andere plaatsen, die in den aard der heide gerechtigd zijn, de scheidspalen hadden onderzocht en te Oostelbeers eene ton bier gedronken. Zij kochten ook moppen en een peperkoek en wierpen die bij de palen onder de kinderen in “het begaan” ten einde hun dien dag beter in geheugen mocht blijven. In 1761 of '62 had men eenige oude papieren “rakende den grooten aart van Oerle, te Oostelbeers afgehaald, welke aldaar bij particulieren waren berustende.” Deze afhaling (1 uur gaans) kostte 8 stuivers.

In 1785 hadden regenten, volgens oud gebruik “de limietpalen van den grooten aart” bezocht en aan de kinderen moppen uitgedeeld. Voor alles te zamen beliepen de kosten *f* 17-17, welke steeds voor rekening der dingbank kwamen. De overige gerechtigde dorpen betaalden natuurlijk bovendien, in evenredigheid hunner bevolking, de uitgaven bij het opgaan der palen.

Ik schreef uit een der registers te Vessem: “alzoö volgens een oud contract uit het cijnsboek der Hertogen van Brabant, geteekent G. Buys Secretaris 1642 constateert, dat anno 1292 door Hertog Jan aan den dorpe van Vessem en Wintelre is gegeven op recognitie⁵, seecker gedeelte Lant, genaamt den Vooraard, bestaende in woesteynen en weijden, afgepaald met zeven steenen

palen en int jaar 1341 deze gifte door Hertog Johan in zoo verre is geconfirmeerd,⁶ dat deze vooraard den dorpen van Vessem alleen is toegewezen en geschonken, hebben schepenen enz..... heden 14 augustus 1788 begaan de voornoemde vooraardspalen, en ze bevonden te liggen (hier noemt men de plaatsen) beslaande omtrent twee uren gaans in den omtrek”.

De zeven, alle blauwe steenen of keien waren gansch in orde door regenten bevonden. Er lag ook eene copie van gelijken inhoud in dit register. Op het jaar 1803 vindt men o.a. weder het onderzoek dier palen gemeld.

Volgens het kadaster heeft de gemeente Vessem, Wintelre en Knechsel eene oppervlakte van 4806 bunders, waarvan 4609 bunders, 50 aren en 51 cent, belastbaar land.

Nog in de elfde eeuw, toen de dorpen in de Kempen niet zoo talrijk dan thans gevonden werden, waren de zeer uitgestrekte, door zonnehitte verbrande vlakten, soms met holen of schuilhoeken vervuld, waaruit struikrovers gemakkelijk de vreemde reizigers ontdekken konden.⁷

Kwaadwillige, woeste soldaten hebben in de zeventiende eeuw in de groote heuvelachtige heide tusschen Beers, Oirschot en Vessem gelegen, reizende gezellen uitgeschud en vermoord.

Ik zal hier copieëren wat o.a. het stadsarchief van Eindhoven “aangaande den grooten aart te Oerle”⁸ vermeld: *“Op d’ uiterste paelen van Oerle met den gesicht nae Oostelbeersse sijn liggende groote duynen ende santbergen, uyt afgelegen buijten alle bewoonde plaetsen, welcke duynen bij voorgaande oorlogen ende verwoestingen van den lande seer luttel worden gefrequeenteert, mits de groote periculen endat daerinne ordinaris waren schuytlende, soldaeten, roovers, straetscheijnders ende moordenaers ende dickwijls heele compagniën ruyteren wachtende ende verspiedende hunne vijanden ende waer moet alleen veele coopliden en passanten worden afgeset, gevanghen ende geknevelt, maer oock verscheyden vermoort en dootgevonden. Sijnde Andries⁹ burgemeester van Vessem, omtrent dese dagen oock in persoon gevanghe geweest ende nadat die soldaten metten deponent dry daghen hadden geleijt, herrets ende derwaerts, is ten laatste gebracht binnen Heusden, ende eindelijk loslaten mits betaeld de costen. Heeft oock kennisse dat omtrent deselve duynen seeckeren persoon van Oirschot worde vermoort ende van den perde geschooten en dat der vuege dat in die quade tijden gheene quamen wijden omtrent de voors. duynen.”*

IV. Moeiëlijkheid omtrent het Ingebod.

Eene gebeurtenis met ingrijpende, droevige gevolgen, had hier omstreeks het midden der zeventiende eeuw plaats. Aert Corstiaens, inwoner van Vesseem, ging in 1655 ter zake van het recht van het Ingebod voor schepenen van Eindhoven eene verbintenis aan; doch die hij, zooals men meende, daartoe door de Ingebieders van 's Bosch gestookt in 1661 niet nakwam. Het Ingebod is een zoo oud recht als bijna het bestaan van 's Bosch. Voor schepenen dezer stad hadden de inwoners der Meierij hunne personen en goederen deswege verbonden.

Dewijl dit recht zich zeer ver uitstreckte, waren tot bevordering van dit ambt bijzondere lieden gesteld, die den naam van Ingebieders droegen. Het salaris of de tax, door elke plaats op te brengen vindt men bij Oudenhoven, uitgave van 1670, p. 164. Overtreders hiervan werden altoos zeer gestreng gevonnisd. Eindhoven bezat ook het recht vaste goederen te verbinden door geheel Peelen en Kempenland met de daaruit voortvloeiende jurisdictie over alle personen welke zich voor schepenen van Eindhoven verbonden hadden.¹⁰

Na deze noodige uitweiding keer ik tot Corstiaens terug. Hij kwam op een vonnis der rechtbank van Eindhoven in verzet en ontkende aan hare schepenen over hem recht te spreken, omdat te Vesseem eene dingbank bestond, welks leden voor hem bevoegde rechters waren. Om zijn kabaal¹¹ te Eindhoven gearresteerd moest hij eenige weken gevangen blijven, tot dat hij borchtocht gesteld had. Nu appeleerde hij op schepenen van Den Bosch, waarop die van Eindhoven zich tot den Raad van Brabant wendden. Thans werd Corstiaens veroordeeld, de procedure af te doen, de kosten te betalen en niet verder de privilegiën te bemoeiëlijken.

Op deze voor Den Bosch onaangename kennisgeving namen zij den Burgemeester Lamb. van der Dusse en den Schepenpresident Ant. Tempelaer uit Eindhoven gevangen, toen zij in Den Bosch vertoefden. Deze mochten tijdens hunne gijzeling niet uitgaan, nooit op de lucht komen. Zij werden op bevel van Hun Hoogm. te 's Hage in Maart 1663 vrij gelaten en alle feitelijkheden in zake Corstiaens te niet gedaan. De strijd over het recht van ingebod in de Meierij duurde echter nog lang. Houben wijdt hieraan niet minder dan 20 bladz. en noemt 9 plaatsen, waaronder Vesseem, alwaar immer de vorster van Eindhoven het ingebod had uitgeoefend.¹²

V. Gilde van het H. Sacrament, ook van den H. Lambertus genaamd.

Bij mijne bezichtiging der attributen in 1874 en 20 September heb ik van deze gilde eene menigte bijzonderheden genoteerd en met andere in mijn Handschrift der Gilden geboekt, waaruit ik afschrijf.

Omstreeks 18.... is een nieuw vaandel van kostbare satijn voor 600 francs aangekocht. Sinds dien tijd gebruikt men het oud, versleten niet meer.

Verder bezit de gilde, als de meest elders bestaande oude dergelijke Broederschappen, eene spies, sluiers, eene trom enz. In een oud beschilderd kastje zijn de sluiers of sjerpen bewaard.

Van de 24 in 1876 aanwezig zijnde Koningsschilden draagt de oudste het jaartal 1629, voorts één van 1630, 1700, 1735, 1757, 1797, de overige uit de eerste jaartellingen onzer eeuw. Onder de schilden zijn er drie, welke boven de gegraveerde opschriften de afbeelding eener remonstrans dragen ter gedachtenis van het H. Sacrament te welker eere de gilde is opgericht en genoemd. Dewijl ze echter tevens onder de bescherming van den H. Lambertus werd gesteld, staat ze op sommige schilden als die van het H. Sacrament, op andere van den H. Lambertus. De drie oudste schilden zijn kleiner en rondvormiger dan die uit volgende jaren.

Op de eerste ziet men deze afbeelding: Laureys Handricks x van x Heyst 1629.

Het tweede schild bevat in 't midden eene figuur en een opschrift namelijk: Andries x Anssems x 1630. Hij was vermoedelijk dezelfde, die in de heide een vreeselijk ongeval overkwam, wat in het 3^e hoofdstuk is medegedeeld.

De kleinste dezer drie platen vertoont de beeltenis van Sint Lambert met het onderschrift S. Lambertus en lager: Jan Ansems Brouwer (dit laatste woord verkort) 1700.

De plaat of schild door den hoofdman onder de kin gedragen wordende, behelst dit omschrift: Gilde van 't H. Sacrament te Vessem 1800. De vogel of papegaai heeft eene tamelijke zwaarte.

De mannelijke leden met hunne vrouwen teeren tegenwoordig nog twee namiddagen 's jaars in de gildekamer. Ongehuwde mansleden mogen als van ouds eene vrijster of andere jonge dochter mede op dat feest mede brengen.

Plechtstatig en indrukwekkend geschiedt bij sommige gelegenheden de optocht der gilde. Uit eenen belangrijken brief over oude zaken en toestanden

door wijlen mijn vriend A. Cools, toen geneesheer aldaar wonende, mij 23 Juni 1874 gezonden neem ik hier over:

“Toen mijne vrouw dien (optocht) voor de eerste maal zag barste zij uit van het lachen. Het was een optocht naar de kerk. Voorop twee slaande trommen, een vliegend vaandel, dan de Hoofdman met de spies, de Koning omhangen met den zilveren papegaai en 24 zilveren schilden, aan weerszijde beschut door jongelingen met uitgetogen zwaard, ouderlingen en verdere dignitarissen tot den gildenbode toe, met de sjerp om, en allen versierd met ontzaggelijke pluimen op den hoed – alle gildebroeders in feestgewaad – gedecoreerd veelal met jassen van vóór eene halve eeuw, trouwjassen uit de oude doos met sleepslippen met de knopen van achter op de doorsnede ter hoogte der schouderbladen- met hoeden op in den vorm eener karnton, naar het model der chaco's, die onze dapperen in den tijd onzer jeugd bij den tiendaagschen veldtocht droegen en die nog heden ten dage, onzen goeden landbouwers, bij het aardappelpoten als mandjes te stade komen. Deze modelkorven zijn echter alle niet zichtbaar, de grootwaardigheidsbekleeders hebben de hunne met veelkleurige zijdelinten omwoeld. Ziedaar een schouwspel der bezichtiging overwaard.”

Uit de dorpsrekeningen van Vessem is mij gebleken, dat in 1697 deze Gilde aan het corpus van 't dorp eene som van f 100 en eene van f 300 genegocieerd had. Tot dusver in de 18e eeuw komt jaarlijks de betaalde intrest à f 16 of ook minder voor. Het archief noteert mede op 't jaar 1708 en vele volgende jaren, door dit dorp betaalden intrest, jaarlijks f 36, van een kapitaal à f 900 aan de Lieve Vrouwe Broeders te Eindhoven.

VI. Parochiekerk. Toren. Pastoorswoning. Kerkhof. Luiklokken. Eene schuurkerk onder de godsdienstverdrukking.

Op de plaats waar de in 1881 meerendeels afgebroken sterke kerk stond en weder de tegenwoordige is gebouwd, heeft zich eene zeere oude, vermoedelijk kleinere, bevonden, waarvan de sacristie zal overgebleven zijn. Haar steenen verwulfsel willen sommige bouwkundigen tot zelfs in de 9^e eeuw doen opklimmen. Hierin ontdekte men in 1881, onder den vloer een keldertje waarin niets aanwezig was.

De steenen aan deze grootendeels verdwenen kerk hadden de grootte en den vorm als die aan andere kerken uit de middeleeuwen. De vier ronde pilaren, waarop de kerk rustte, waren van eene ronde gedaante en buitengemeen dik. Ze zijn bij den bouw der nieuwe kerk behouden. Men wilde ze toen door afbikking versmallen, wat in meerdere oude kerken, binnen eene eeuw tijds gedaan is. Daar men echter het benedendeel veelal met puin gevuld, bemerkte, vernietigde men ze niet, maar gaf ze uitwendig den met den bouwtrant der nieuwe kerk overeenstemmenden vorm. De 2 pilaren bij 't priesterkoor zijn nieuw. Het schier geheel staande gebleven priesterkoor is, evenals de aloude sacristie, naar den bouwtrant der huidige kerk gewijzigd. Langs het priesterkoor loopt oostwaarts de openbare weg. Evenals ander oude kerken en kapellen staat de kerk met het altaar ten oosten.

De kerk bezit eene oude ciborie, wellicht uit de 13^e eeuw afkomstig. Ook bewaarde ze eene merkwaardige steenen doopvont tot 18.., toen ze uit de kerk werd verstooten, nadat ze, misschien eenige eeuwen, als wijwatervat had gediend. Van dit jaar tot 1882 lag deze merkwaardige vont uit de 15^e eeuw dagteekenende op 't kerkhof, wanneer ze voor 30 gulden aan den baron Van den Bogaerd te Heeswijk, ter versiering zijner beroemde collectie oudheden is verkocht. De vont bestaat eigenlijk uit drie deelen. Het vat of bovenste deel, een meter in doorsnede, is uitwendig 0,86 m. inwendig 0,71 m. hoog: de wanden zijn 0,31 dik. Hierop ziet men bezijden vier koppen of menschenhoofden 0,39 m. van elkander. Tusschen deze is beeldwerk uitgehouwen. Alle deelen der doopvont bestaan uit blauwen hardsteen.

De oude afgebroken kerk, zijnde eene tamelijk groote kruiskerk, droeg op den nok van 't koor en op dien van elk kruispan een ijzeren kruis, weshalve men, met dat op den aangebouwdentoren, op geringen afstand viermalen, in de hoogte, het teeken onzer verlossing kon aanschouwen. Ook op elk graf van 't kerkhof staat, naar oud gebruik, een houten kruis, met een opschrift.

Er hebben in de kerk vóór de zoogenaamde hervorming altaren bestaan. Dat van Onze Lieve Vrouw had Hendrik Sprinzen en de ingezetenen van Vessem gesticht. Dit geschiedde 2 Maart 1470 en de bisschoppelijke bekrachtiging een half jaar later. Aan dit altaar en beneficie waren twee missen met de inkomst van elf mudden rogge in 1520 verbonden.

Er wordt in 1558 van een nieuw Lieve Vrouwe altaar gewaagd.¹³ Later heet het beneficie het altaar de zeven weeën van Onze Lieve Vrouw; doch het leverde voor eenen priester geen bestaan op. Hierom begeerde pastoor Van de Vloet dit met het pastoraat te vereenigen, toen de rector J. van der Hoeven gestorven was. Goederen te Vessem waren, volgens een schepenbrief dezer dingbank, voor 700 gl. verkocht en behoorden tot 1597 aan 't beneficie van St. Pancras in de kerk van Loon.

Al de inkomsten der kerk, van de pastorie of het pastoraat, van den primissaris, koster of eenigen anderen beneficiant te vermelden, is thans

onmogelijk. Eene rekening der Geestelijke goederen over Kempenland noteert op 't jaar 1681: "Het inkomen de kerk, bij het kapittel St. Pieters te Oirschot *f* 27-11-4 en *f* 41-4-6 voor de pastorie, zamen *f* 68-15-10. Hiervan is eene rent gelost van 10 stuivers."

Naar veler meening is Vessem de moederkerk van Wintelre. Tot hiertoe kwamen echter hiervan geen zekere verklaringen tot ons. Beide plaatsen hadden reeds zeer vroegtijdig eene kapel. Het juiste tijdstip hunner verheffing tot eene afzonderlijke parochie is almede onbekend. Vóór de hervorming zijn de kerk van Vessem en die van Wintelre van de kerk te Oirschot afhankelijk geweest en in beide kerken bezat het Oirschots kapittel het patronaat.

Een Register van af- en aanwezige Rectoren in 't aloude dekanat Hilvarenbeek van 1430 meldt: "*Wintelre en Vessem. Rector Henricus Jordaens afwezig en bediend door den heer Gerardus de Campo (Van der Velden). Opbrengst 12 mudden rogge. Rector der kosterij Johannes Jordaens. Verblijft en dienst.*" Wintelre en Vessem staan in eene naamrol van 1441 afzonderlijk als cuur (dat is zorg of bediening) genoemd.¹⁴ Dit is ook het geval in de eerst synode van 's Bosch van 1571; doch in de tweede opgave van de 16^e eeuw staat der kerk van Wintelre als kapel gerangschikt.

Na den Munsterschen vrede, in 1648 gesloten, zóó hatelijk en verdrukkend voor de katholieken, daar hun allen openbaren godsdienst werd verboden, de kerken, kapellen en kloosters met de daaraan verbonden inkomsten ontnomen werden, moesten de kerken der Meierij ook, gevolgelijk dat besluit, tot gebruik der protestanten afgestaan worden. Weldra vestigde zich een predikant en enkele ambtenaren dier secte te Vessem; want katholieken mochten voortaan geen posten, hoe gering ze waren, bekleeden, indien er geschikte leden der staatskerk woonden.

In 1666 fungeerde hier als substituut-secretaris der dingbank Vessem, Wintelre en Knechsel de katholiek Meys, die toen namens Hun Hoogm. van zijn ambt is afgezet en van zijn eed ontslagen. Een zekere Balthasar Eijsbergen werd zijn opvolger. Door het gering aantal te Vessem, Wintelre en Knechsel wonende gereformeerden is de parochiale kerk van Vessem tot hunne godsdienst gebezigd van 1648 tot 1798. Toen is zij door de katholieken genaast en na een gemis van anderhalve eeuw tot hun gebruik terug gekeerd.

De naasting door de katholieken van Vessem geschiedde in de vergadering van de municipaliteit 30 Juni 1798.¹⁵ Het extract voor het Roomsche Kerkgenootschap uitgemaakt luidt o.a. "*Gecompareerd de navolgende*

Burgers ... zijnde drie hervormde en vier R.C. ... de kerk te Vesseem, genaast door de Roomschen en door de Hervormden afgestaan, geschat waardig te zijn f 1900."

Eene kanteekening behelst, dat de banken daaronder niet begrepen waren en die 17 Juli 1798 door de Roomschen voor 36 gulden overgenomen of gekocht zijn. Nu brachten de katholieken de vervallen doch hechte kerk zoo ras mogelijk, tot den ouden R.C. godsdienst in orde, welke er spoedig in hervat werd. De predikstoel in de kerk is dezelfde, die door de gereformeerden Dominé bij hunnen dienst was gebezigd en bij het betrekken der voorvaderlijke kerk door de katholieken geen andere plaats verkreeg. Hij werd van dien tijd dan ook door den Pastoor beklommen.

Het hoogaltaar en de communiebank daarin geplaatst zijn fraai bewerkt en uit een Belgisch klooster afkomstig. Veel minder kunstig werden later de beide zijdeurtjes aan de communiebank bijgewerkt. Wegens bewerkte herstellingen aan de kerk wordt in de vergadering van 22 Juli 1805 genotuleerd: *"Is gelezen rekwest van pastor en kerkmeesters van het R.C. kerkgenootschap aan deze vergadering als opper-provisoire van de parochiale kerk gepresenteerd, houdende verzoek, dat de door dezelve reeds gedane reparatiën van de parochiale kerk aan hen door de daartoe verplichte Tiendheffers gerestitueerd en dat de nog daaraan behoorende reparatiën bewerkstelligd worden, waarop gedelibereerd, te voldoen."*

Het koninklijk besluit van 18 April 1820 bevat de goedkeuring der afkoopsom ten bedrage van 1400 gl. van Rijks wege, wegens de verplichting van het Domein als geestelijke tiendheffer wegens herstel van de kerk en de toren.

De kerk is in 1868 van een orgel voorzien. Thans zijn alle kerkmuren doelmatig inwendig beschilderd van de nieuwe parochiekerk die op de plaats der oude in 1890 gebouwd is.

Van ouds is de H. Lambertus Vessems kerkpatroon.

Een sierlijke toren, van middelbare hoogte, met dikke muren uit gewone groote baksteen opgetrokken wordt tegen de westzijde der kerk gevonden. Slechts een enkele tufsteen, een den zuid-oostelijken torenmuur ingemetseld is zichtbaar. Geen stenen wenteltrap als aan de meeste dergelijke oude torens is aanwezig. In den toren wordt een steenen gewelf en twee houten zolders aangetroffen. Een nieuwe spits werd in 1756 op den toren gesteld en de oude appel te Wintelre geruuld. In 1758 was een belfort in den toren getimmerd.

Waar in vroegere tijden de Pastoors en andere bedienaren der R.C. kerk hebben gewoond kan niet met zekerheid worden gemeld. Sinds onheugelijken tijd bewoonden de herders een gehuurd huis in de kom en alzoo slechts een paar minuten van de kerk, is gekocht en tot eene doelmatige pastoorswoning verbouwd. In September 1850 betrok de Pastoor eene nieuwe ten oosten bij de kerk gebouwde pastorie, waaraan men schier vier jaren gebouwd had.

Er lag ongeveer 5 minuten van het dorp naar de westzijde een groot, hecht, omwaterd huis “het Hooghuis” geheeten, hetwelk vroeger, volgens mondelinge overlevering door geestelijken zou bewoond geweest zijn, doch waarvan bewijs ontbreekt. Het is omstreeks ... afgebroken. De vesten bestaan nog grootendeels.

Rond de kerk ligt de begraafplaats, in welker midden dit godsgebouw werd opgetrokken. Op ¼ uur afstands oostwaarts 't dorp ligt in de heide de St. Martensberg en niet ver daarvan een putje, dat immer water houdt en heilzaam voor de oogen zoude wezen. Voorheen geschieden bedevaarten derwaarts. Het wordt steeds “Het Mirakelkuiltje” genoemd.

De opschriften en het getal der voormalige lui- of torenklokken zijn verloren gegaan. Thans hangen twee klokken in den toren. Om de grootste behoorlijk te luiden, zijn drie personen noodig. Zij draagt in het bovenste deel, onder eenige figuren, dit eenregelig latijnsch omschrift: **“Jussu. ordin. Praepot. Sumpitibus decan. Et canonicor.”**

Hieronder in een anderen regel: **1726 mense augusti**. Het middendeel bevat in eene vierkant omkranste figuur of bloemenrand de woorden: **“Arma+praenob+Dom+Bavo+Sweerts+de+Landas+topar+in+Oirschot +deca+cap.+Oirschottensis+.**

Onder de klok: **Jean Petit me fecit a°. 1726**. Aan de andere zijde ter hoogte van 't eerstgemeld latijnsch opschrift:

“Door mijn geluyt maeck ick bekendt den Godes dienst en levensendt Refusa sum Vessem.” Naar gissing heeft deze fraaie klok eene hoogte van 13 en op 't onderste deel eene breedte daaraan ongeveer evenarende¹⁶ van 12 p[al]m.

De kleine of tweede klok geeft in het bovendeel te lezen: **“Welsalig is hij die hoort niet mijn maer 's Heeren woort. Deese clocke van Vessem is**

vergoten op zijn pas als Willem Muler. Ter andere zijde: **“Peter [?] Petit me fecit 1726.”** Ze is p.m. 1 m. hoog en 0,9 m. breed.

Van 1648 tot omtrent 1672 konden de katholieken van Vessem niet dan bij oogluiking en ter sluik verzorgd worden. Zij hadden tot uitoefening van hunnen godsdienst geen nadere kerk dan de door Bergeik onder Luiksgestel gebouwde schuurkerk, op een afstand van ongeveer derdehalf uur.

In of kort na 1672 stichtten de katholieken van Vessem eene geringe schuurkerk in het oostelijk gedeelte der dorpskom. Eenige honderden meters ten zuiden der parochiekerk is eene zandachtige en bergachtige streek, ongeveer 1/3 hectare groot, gelegen en om de nabijheid der kerk “de Kerkberg” geheeten. Deze hoogte wordt door de naburige inwoners veeltijds tot drooging van hooi of andere veldvruchten enz. gebezigd.

VII. Lijst der Pastoors met bijzonderheden.¹⁷

- 14..** **Jacobus de Brouwer** heet in een perkament dato 21 Juli
1457 **Jacob de Brouwer** vicarius van den capellen van Veshem ende van Wintelre.
- 15..** **Henricus Lamberts** wordt in 1573 pastoor tot Vessem genoemd. Aan dien te Wintelre staat de bisschop voorloopig in Aug. 1586 toe, te mogen bineren, dewijl de inwoners van Vessem op zon- en feestdagen, bij gebrek aan eenen herder, niet van de heilige Mis zouden verstoken zijn.
- 1586** **Petrus van der Vloet** van Vessem. Van 1578 tot 1586 was hij pastoor te Middelbeers.
- 16..** **Adrianus van den Dijck** van Vessem. Te voren had hij de pastorie van Best en Bladel bediend en bedankte om hooge jaren 15 December 1622 voor die te Vessem en werd dan rector van het St. Pancratius-altaar te Hoogeloon. In 1626 keerde hij naar Best terug waar hij als primissaris dienst verrichtte. In 1618 had hij twee beurzen voor lagere en hogere studie gesticht. De primissaris **L. Colen** was te Vessem dit jaar overleden en aanstonds geen opvolger te vinden.
- 1623** **Theodorus Peters** vraagt 28 Juni 1823 aan den bisschop toelating, dat tijdens zijne afwezigheid zijn voorganger, de ex-pastoor **Ab Aggere** de sacramenten moge toedienen.
- 1671** **Franc. Van den Eijnde** van Eindhoven.
- 1703** **Antonius Cuijpers** van Bakel.
- 1733** **Simon Smits** van Vlierden.
- 1745** **Gaspar de Visscher** van Oirschot. Hij overleed 25 januari 1777
Godefridus Bull van Leende. Stierf in 1810.
- 1810** **Joan. Van den Heuvel** van Geldrop. Hij is 2 Jan. 1846 overleden.
- 1846** **Joan. Theod. Steijvers** van Oirschot. Van 1825 en alzoo 21 jaren was hij pastoor van Hoogemierde. Hij is 13 October 1860 gestorven.
- 1860** **Joan. Franc. Bussing** van Bergeik. Hij werd in 1871 pastoor te Liessel, waar hij in 1886 is overleden.
- 1871** **Theod. van der Velden** van Liempde.
- 1878** **H.G. van Hout.**
- 1890** **F.J. van de Laar.**

VIII. Lotgevallen en Bijzonderheden niet in de andere Hoofdstukken behandeld.

1543

De woeste Geldersche krijgsoverste M. van Rossum richtte in den zomer zijnen vernielenden soldatenzwerf naar het tegenwoordige Noordbrabant. Hij schreef o.a. Vessem eene brandschatting van *f* 300 uit en deed die ophalen.¹⁸

1576

Vessem kreeg bevel de helft der quote van Eindhoven, welke niet gering was, voor de helft te betalen. Men trachtte vele dorpen tegen de invallen van vijanden en ketters te vrijwaren. Over de lichte Spaansche ruitery van d'Avalos hoorden men sinds maanden klagen.¹⁹ Hij lag geruimen tijd, alsook de Kapitein Cigonia en anderen met talrijke Soldaten in garnizoen. Van 1573-1576 hebben eene menigte plaatsen der Meierij groote overlast en schade geleden.

1590

Eene afdeeling der troepen van graaf Karel rukte uit Eindhoven naar dit dorp op.

1601

Kapitein Juan lag hier met 800 man voetvolk en 400 ruiters. Hij zond een bode naar Eindhoven om van de stad tegen den volgenden nacht 200 pond kruit, 40 pond lonten en 400 pond kogels te vorderen, dat gebracht werd.

1702

Peter Dirks, inwoner alhier, is uit het leger van dezen Staat, met zijne kar en paard te Dommelen gekomen, waar toen de Fransche en Spaansche troepen gelegerd waren en de Regenten van Dommelen het hem afdwongen, om ten dienst der gemelde vijanden te verstrekken. Volgens eene verklaring 17 Maart 1703 voor Schepenen, hadden de Regenten van Dommelen het paard nimmer terug geleverd, veel min restitutie gedaan.

1703

Dina Allons, bruid van Samuël Duytz, Secretaris der Dingbank leefden zamen in zonde en schande, doch zij wilde hem niet trouwen. J. Allons was hier met de secretarie belast. Beide titularissen behoorden tot de gereformeerd religie.²⁰

Er hebben 603 manschappen en een gelijk aantal paarden gelegen. Voor een man en paard is 24 stuiv. in rekening gebracht, wat dus zamen *f* 603 bedroeg. Met hen voeren 40 karren tot Achel mede en werd voor elke kar per dag 2 gl. 10 st. toegelegd wat *f* 102-10 beliep.

Die naar Postel en met zieken en Fransche gevangenen zijn uitgeweest, ten dienste van 't land en aan inlegering van de Engelsche troepen *f* 29-10.

Wegens uitgaan voor de Volkeren, zoo te voet als te paard, die de Fransche gevangenen hebben aangebracht, en hebben in de kerk gelegen en het voetvolk op den kerkhof en de ruitery op den akker welke onkosten op *f* 54 geschat zijn. In verscheidene posten is *f* 40-14 uitgetrokken, rekende de onkosten van de Ruiters die ze met den Stadhouder te Vessem op executie komende, hebben gedaan van verteer. Wordt ook genoteerd van paarden ten dienste van den Lande tot varen van 't kanon en van de Karvrachten.

1707

Uit Den Haag was geld voor inlegering ontvangen.

1708

Er komt inkwartiering en gedane karvrachten in de Dorpsrekening voor.

1709

Zeer drukke inkwartiering van Fransche en andere troepen.

1713

Het regiment van Wood twee dagen gelogeed en toen naar Wintelre vertrokken. Karvrachten deswege daarheen *f* 14.

1743

Nu en dan hield zich hier een bedelaar op, die sommige inwoners onbehoorlijk bejegende en had al eenige "insolentiën"²¹ gepleegd. Hij werd door den Vorster in eene herberg gebracht en bewaakt, doch is 's nachts ontkomen. Naderhand te Oostelbeers aangehouden bracht men hem naar Den Bosch.

1746

Er wordt kennisgeving uit 's Bosch gebracht, dat het Magazijn te Bergeik zal verkocht worden. Men vreesde de komst der vijanden in de Meierij. Uit Vessem gaat een bode naar Wintelre, Hoogeloon, Arendonk en Heerenthals informeren, ook te Riethoven.

1748

Mits de inkwartiering hadden de inwoners geen tijd om den schoolturf in te halen, zoo zij anders gewoon zijn; is die door order van de Regenten laten halen en daarvoor betaald *f* 1-2.

1750

Egidius Duytz schepen, den heelen dag naar Hulsel geweest op 17 November tot inkoop van mastboom-heesters, ter beplanting van den nieuwen toen gemaakten dijk *f* 1. Voor de planten kuilen te graven op 24 en het halen der mastboom-heesters den 25 November was *f* 2-15 verschoten. 16 karren hadden die heesters gaan halen.

IX. Gereformeerde Gemeente

Van 1646 tot 1684 bediende een hervormd predikant zijne ledematen van Vessem, Wintelre en Knechsel, en dat jaar is Hoogeloon c.a. hiermede gecombineerd. De predikant bleef te Vessem wonen. Zulks bleef tot 1801 voortduren, na welken tijd geen gereformeerde leeraar in dit dorp gevestigd was.

9 Augustus 1708 gaven verscheidene predikanten der Classis Peel- en Kempenland volmacht, om te protesteeren tegen het beroep ter vervulling van de vacante predikantsplaats te Vessem en Hoogeloon daags bevorens, door de classis op den proponent Samuel Neomagus gedaan. Uit eene lange acte²² neem ik hier slechts den voornamen inhoud over:

“Compareerden de heeren Johan van Oerle, pred. tot Schijndel en Liempde, Willem Thomas Scriben, pred. tot Woensel en Tongelre, Petrus Moringh, pred. tot Leende, dewelcke verklaarde, den eersten comparant...., dat op 4 dezer md. Augustus binnen Schijndel zijn gekomen jufvr. de wed. Gijsberge, in zijn leven secret. te Eersel en jufvr. Emilia Waterbeeck, huisvr. van den hr. Theod. Neomagus, predikant te Eersel; dat gemelde jufvr. hem comparant zeer sterk solliciteerde ten einde hij comparant ter naaster classe te Helmond zijn stem wilde geven aan dominé Samuel Neomagus, proponent zoon van den voors. Th. Neomagus, om te bekomen de beroeping als predikant in de vaceerende plaatsen te Vessem en Hoogeloon, en dat zij jufvrouwen zelfs in tegenwoordigheid van zijn comparants vrouw en zuster, hem comparant daartoe niet alleen met zeer ernstige expressie maar ook met vele ongeoorloofde beweegredenen, - welke om te komen en geroepen te worden tot den dienst des heiligen evangeliums ten eenemaal onbetamelijk waren -, wilde persuadeeren onder anderen dat zij de hr. Pet. Moringh, die zij zeide dat naar de plaats van Vessem zoude staan, jaarlijks uit het tractement van Vessem en Hoogeloon zou laten profiteeren honderd daalders voor de combinatie, zoo dominé Moringh kon gedisponeerd worden om voor den proponent Neomagus te disisteeren”.

“Verklaarde de tweede deponent, dat de hr. Th. N. pred. te Eersel verscheidene malen heeft verzocht den predik. Moringh te Leende willen disponeeren ten einde zijn eerw. wilde afstand doen van de plaats van Vessem opdat zijn zoon S.N. die plaats mochte krijgen; dat de voorn. heer N. zeide te beloven aan den hr. M. dat hij hem jaarlijks eene som van honderd gl. zou geven tot zoolang als hij bevorderd zou wezen op eene andere plaats, waartoe hij verder alle devoiren zoude aanwenden.”

“Verklaarde de derde comparant dat de hr. J. de Wilde predikant te Oirschot, daags vóór de Classis hem comparant veelmalen heeft bewogen van de plaats te desisteren met deze woorden: mijnheer, het is u toch om de combinatie te doen, als men uedele honderd daalders 's jaars gaf, zoudt ge dan niet willen resolveeren.”

“Aan den hr. S. Laats pred. te Budel had dominé N. te Eersel aangeboden eene recompenstante classe te betalen, zoo hij geliefde te geven aan zijn zoon den proponent, om dien predikant te helpen maken tot Vessem en Hoogeloon.”

Ds. den Engelre heeft te Vessem 24 Maart 1737 zijn afscheid gepredikt en Ds. Grootveld 7 Juli 1737 zijne intrede gedaan. Hij werd in 1740 te Schijndel en Liempde beroepen.

De Navorscher Afl. 6 van 1897 noemt hem legerpred. in Brabant voor '47; ijverig voorstander van het Calvinisme, ook Latijnsch dichter. 1740 beroepen als adj. Petrus Florens Dursels; 27 en 28 September door de Classis. In de classisvergadering van 7 December 1740 te Eindhoven is Ds. Dursels het examen afgenomen door Ds. Grootvelt en Ds. Roquette. Ds. A.L. Dursels proponent te Vessem was 20 Juli 1766 als predikant te Lommel gevestigd.

X. Priesters alhier geboren.

Petrus van der Vloet is pastoor te Middelbeers geweest en van omtrent het jaar 1586 van Bladel, waar hij in 1628 afstand deed. Als pensioen genoot hij 11 mudden rogge, vijftien gulden en de toestemming van in de pastorie te blijven wonen. Hij was jubilaris.

Mr. Cuijlen van Bladel was zijn pastoor-opvolger aldaar die later ook pensioen verkreeg, ook **H. Kelders** diens opvolger.

Corn. Swerts, in 1821 assistent te Enschoot, in 1826 kapelaan te Zwaluwe, in 1833 pastoor te Vessem-Casteren en in 1838 te Oerle. Hij overleed aldaar 9 Nov. 1861 en is vóór den toren op 't kerkhof begraven. Een zerk dekt zijn graf.

Zijn broer **God. Swerts**, gewezen kapelaan te Oss, stierf op de pastorie te Vessem 12 Maart 1837.

Wouters, Redemptorist 1888.

XI. Eenige zeldzame of merkwaardige benamingen.

Meermalen komt bij 't naslaan der dorpsarchieven de benaming "het Kruis" voor. Deze plaats is dáár nauwelijks meer bekend. Men vindt onder de meeste dorpen onzer provincie, hoezeer van lieverlede uitstervende, nog wegen of percelen grond, den naam van Kruis of iets desgelijks voerende. Het is genoegzaam tot ons gekomen, dat evenals in katholieke landen, ook in onze streek, een H. Kruis, kapelletje of ander godsdienstig voorwerp een voorbijganger tot vroomheid stemde.

De Kerkberg ligt in de nabijheid der oude nog bestaande parochiekerk. Vele inwoners droogen daarop hun hooi enz.

Aan den weg naar Oerle vindt men een heuvel, Sint Martensberg geheeten, omdat op zijne kruin van oudsher het alom bekende St. Martensvuur, door de mannelijke jeugd aangelegd, hoog opvlamde.²³

Op zand- en heuvelachtigen grond ongeveer een kwartier gaans der parochiekerk wordt het Mirakuiltje aangetroffen. Volgens eene oude overlevering ontstond het op de voorbede van den H. Willebrordus bij zijne reis door deze streek. Naar men zegt is deze ronde kuil nimmer droog. Het water gebruiken sommigen ter genezing van oogkwalen. Eertijds was hierom toeloop van vreemdelingen.

XII. Graanmolens.

Omstreeks 1835 is ten oosten van Vessem in de heide een graanwindmolen met een aanhoorigen oliemolen gebouwd. Het getimmerte was sterk. De kap of het dak was een strooien dak. In 1892 ontstond brand in dien oliemolen, waardoor de geheele molen is afgebrand en niet opgebouwd. Ter vervanging van dezen is in 1896 een steenen graanwindmolen gebouwd ten noorden van het nieuwe raadhuis en van den provincialen kunstweg naar Middelbeers in de richting van het gehucht het Heike en alzoo in de nabijheid van huizen.

¹ Gerard van Loon, *Aloude Hollandsche Histori* etc., Den Haag 1734.

² Jacob van Oudenhoven, *Beschryvinge Der Stadt Ende Meyerye van 's Hertogen Bossche* etc, 1670.

³ Servaas van de Graaff, *Historisch-Statistische Beschrijving van het Koninkrijk Holland*, 1807.

⁴ In 1245 wordt o.a. land te Vessem genoemd. Archief Postel.

⁵ Bekentenis.

⁶ Bekrachtigd, bevestigd.

⁷ Archief Eindhoven. *Dépêches des rebelles*; ook L.G.A. Houben, *Geschiedenis van Eindhoven – stad van Kempenland I*, 1890 p.15.

⁸ Wellicht is hij dezelfde, die in 1630 den koningsvogel der Gilde schoot.

⁹ L.G.A. Houben *Geschiedenis van Eindhoven – stad van Kempenland II*, 1890 p.82. En bij Johan Hendr. van Heurn, *Historie Der Stad en Meyerye van 's-Hertogenbosch I*, Utrecht 1776 p. 510.

¹⁰ Ook Kaboel = trubbel, tumult genoemd.

¹¹ Zie bij Houben ook bladz. 172–176.

¹² Men vergelijkte deswege Th. Ing. Welvaarts, *Geschiedenis van Bladel en Vessem*, Turnhout 1890 p.31.

¹³ W. Berthold. *Notices sur les Limites de L'ancien Diocèse de Liège*, 1859, bij Krüger *Kerkelijke Geschiedenis van het Bisdom van Breda, III*. 1875, p.5.

¹⁴ Het Resolutieboek in 1759 begonnen, bevat mede de naasting der oude kerken van Wintelre en Knechsel.

¹⁵ In zijn handschrift *Klokken en Grafzerken* meldt Panken voor de afmetingen van de klok: “eene hoogte van 13, eene breedte op ‘onderste deel van 12 p[al]m; jb.

¹⁶ Uit vele aantekeningen geef ik hier slechts eenige. Men zie er nog bij Coppens, Schutjes, Welvaarts en andere auteurs.

¹⁷ Mr. D.W.J. Pape, *Levensgeschiedenis van Maarten van Rossem*, 's Hertogenbosch 1847, p.80.

¹⁸ L.G.H. Houben *Geschiedenis Van Eindhoven I*, p.163.

¹⁹ Uit eene verklaring van 26 October 1703, Protocol 1798-1705.

²⁰ Onbehoorlijkheden.

²¹ De Protocollen der Helmondsche Notarissen 1595-1798.

²² Zie mijne *Vóórchristelijke Begraafplaatsen in de heiden te Bergeik* etc - 2^e gedeelte, 1845.